अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यवहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागी, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रमाणिक हुनेछ र कार्यन्वयनको उदेष्यका लागी पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

भूपतभाई बचुभाई चावडा र अर्को वि. **गुजरात राज्य** (फौजदारी अपील नं. ३३४ सन् २०१९) १० अप्रिल २०२४ [अभय एस. ओका* र उज्जल भुयाँ, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय प्रश्न उच्च अदालतले सफाइको आदेश उल्ट्याउन न्यायोचित थियो कि थिएन।

शीर्षक टिप्पणीहरू फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ – दफा ३७८ – सफाइ विरुद्धको अपील – पुनरावेदन अदालतको हस्तक्षेप, कहिले: निर्णय: पुनरावेदन अदालतले सफाइको आदेशमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ केवल यदि प्रमाणको पुनर्मूल्यांकन गरेपछि यो सन्तुष्ट हुन्छ कि एकमात्र सम्भव निष्कर्ष यो थियो कि अभियुक्तको दोष शंकारहित रूपमा स्थापित भएको थियो – पुनरावेदन अदालतले केवल अर्को दृष्टिकोण सम्भव छ भन्ने आधारमा मात्र सफाइको आदेश उल्ट्याउन सक्दैन – सफाइको फैसला अनुचित भएको पाइनु पर्छ – जबसम्म पुनरावेदन अदालतले त्यस्तो निष्कर्ष दर्ता गर्दैन, सफाइको आदेशमा कुनै हस्तक्षेप गर्न सकिँदैन – तथ्यहरूमा, उच्च अदालतले अपीलकर्ताहरूको सफाइलाई दफा ३०२/३४ र दफा ३२३ अन्तर्गत सजाय योग्य कसुरमा दोषी ठहर गर्‌यो – उच्च अदालतले ध्यान दिएन कि सुनुवाई अदालतले लिएको दृष्टिकोण रेकर्डमा भएको प्रमाणको आधारमा लिन सकिने सम्भावित दृष्टिकोण थियो कि थिएन – उच्च अदालतले यो कुरा बेवास्ता गर्‌यो कि सफाइको आदेशले अभियुक्तको निर्दोषिताको अनुमानलाई थप बलियो बनाउँछ – प्रमाणको भारको सम्बन्धमा उच्च अदालतको निष्कर्ष पूर्ण रूपमा गलत छ – अभियोजन पक्षको साक्षीको प्रमाणले विश्वास जगाएन भन्ने सुनुवाई अदालतको निष्कर्ष एक सम्भव निष्कर्ष हो जुन रेकर्डमा भएको प्रमाणको आधारमा लेख्न सकिन्थ्यो – सुनुवाई अदालतको निष्कर्षहरू सम्भव निष्कर्षहरू थिए जुन प्रमाणको पुनर्मूल्यांकन गरेपछि पुग्न सकिन्थ्यो भने उच्च अदालतले सफाइको आदेश उल्ट्याउनुको कुनै कारण थिएन – त्यसैले, अपीलकर्ताहरूको सफाइको आदेश कायम राखिएको – उच्च अदालतको फैसला र आदेश खारेज गरिएको, र सुनुवाई अदालतको पुनर्स्थापित गरिएको – भारतीय दण्ड संहिता, १८६० – दफा ३०२ दफा ३४ सँग पढ्दा र दफा ३२३। [अनुच्छेद ६, ७, १०, ११]

प्रमाण – प्रमाणको भार – अभियुक्तद्वारा पूरा गर्नु, कहिले:

- लेखक

निर्णय: जबसम्म सम्बन्धित दण्ड कानूनमा अभियुक्तमाथि नकारात्मक भार राखिएको छैन वा त्यहाँ विपरीत दायित्वको धारा छैन, अभियुक्तले कुनै भार पूरा गर्नु आवश्यक छैन – जहाँ कानूनी अनुमान छ, त्यस्तो मामलामा अभियोजन पक्षले प्रारम्भिक भार पूरा गरेपछि, खण्डन गर्ने भार अभियुक्तमा सर्न सक्छ – कानूनी प्रावधानहरूको अभावमा अभियुक्तको दोष शंकारहित रूपमा प्रमाणित गर्ने भार अभियोजन पक्षमा थियो [अनुच्छेद ७]

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३; भारतीय दण्ड संहिता, १८६०।

सफाइ विरुद्धको अपील; प्रमाणको पुनर्मूल्यांकन; सम्भावित दृष्टिकोण; पुनरावेदन अदालत; प्रमाणको भार; नकारात्मक भार; विपरीत दायित्वको धारा; कानूनी अनुमान; प्रारम्भिक भार पूरा गर्नु।

फौजदारी अपीलीय क्षेत्राधिकार: फौजदारी अपील नं. ३३४ सन् २०१९ अहमदाबादस्थित गुजरात उच्च अदालतको मिति १४.१२.२०१८ को सीआरएलए नं. ८३८ सन् १९९७ मा भएको फैसला र आदेशबाट

डी.एन. राय, वरिष्ठ वकिल, दिलीप कुमार नायक, सुश्री दिशा राय, श्रीमती सुमिता राय, अपीलकर्ताहरूका तर्फबाट वकिलहरू। सुश्री स्वाति घिल्डियाल, सुश्री देव्यानी भट्ट, प्रत्यर्थीका तर्फबाट वकिलहरू।

फैसला **अभय एस. ओका, न्यायाधीश। तथ्यगत पक्षहरू**

१. अपीलकर्ताहरू, जो बुबा र छोरा हुन्, लाई भारतीय दण्ड संहिता (आईपीसी) को धारा ३०२ सँग धारा ३४ पढेर सजाय योग्य कसुरको लागि अभियोजन गरिएको थियो। घटना

१७ सेप्टेम्बर १९९६ मा भएको थियो। आरोप छ कि अपीलकर्ताहरूले पुन्जाभाई (मृतक) लाई पाइप र लट्ठीले कुटपिट गरे। मृतकले धेरै चोटहरू बेहोरे र अन्ततः चोटहरूबाट मृत्यु भयो। ५ जुलाई १९९७ को फैसलाद्वारा, सत्र अदालतले अपीलकर्ताहरूलाई सफाई दियो। सत्र अदालतको फैसलाबाट पीडित भएर, प्रत्यर्थी – गुजरात राज्यले उच्च अदालत समक्ष सफाईको विरुद्ध अपील गर्‌यो। १४ डिसेम्बर २०१८ को आरोपित फैसलाद्वारा, उच्च अदालतले हस्तक्षेप गर्‌यो र अपीलकर्ताहरूको सफाईलाई आईपीसीको धारा ३०२ सँग धारा ३४ र धारा ३२३ अन्तर्गत सजाय योग्य कसुरमा दोषी ठहर गर्‌यो। ६ जनवरी २०२० को आदेशद्वारा, यस अदालतले वर्तमान अपील सुनुवाईको लागि सूचीबद्ध गर्न निर्देशन दियो। १८ मे २०२१ को आदेशद्वारा, पहिलो अपीलकर्ताको सजाय निलम्बन र जमानत दिने निवेदनलाई यस अदालतले अस्वीकार गर्‌यो। तथापि, यस अदालतले २१ जनवरी २०१९ को आदेशलाई जारी राख्यो जसद्वारा दोस्रो अपीलकर्तालाई समर्पण गर्नबाट छुट दिइएको थियो।

२. अभियोजनको संक्षिप्त मामिला यो हो कि पीडब्ल्यू-१ दानाभाई मृतकको भाइ हो। उसका दुई भाइहरू थिए। मृतक हीरा पोलिसिङको व्यवसायमा संलग्न थिए। १७ सेप्टेम्बर १९९६ को साँझ करिब ९:४५ बजे, जब पीडब्ल्यू-१ आफ्नो पान-बिडी पसलमा बसिरहेको थियो, एक वाज्सुरभाई मोटरसाइकलमा उनीकहाँ आए र उनलाई भने कि अपीलकर्ताहरूले मृतकलाई कुटपिट गरेका छन्। यो खबर सुनेर, पीडब्ल्यू-१ झाँझमेर गाउँतिर गए। उनले गाउँको बाहिरी भागमा आफ्नो काका रामाभाईलाई भेटे, जो मृतकलाई टेम्पोद्वारा अस्पताल लगिरहेका थिए। अभियोजनको अनुसार, करशनभाई (पीडब्ल्यू-४), दयाभाई, जीवाभाई र अन्य गाउँलेहरू टेम्पोमा बसिरहेका थिए। मृतकलाई ढोला गाउँमा डा. गोटीको क्लिनिकमा लगियो। उनको सल्लाह अनुसार, मृतकलाई तुरुन्तै भावनगरको एक निजी अस्पतालमा सारियो। मृतकको १८ सेप्टेम्बर १९९६ को बिहान मृत्यु भयो।

३. सुनुवाई अदालतले विभिन्न कारणहरूले पीडब्ल्यू-४ करशनभाईको गवाहीलाई अविश्वास गर्‌यो। आरोपित फैसलामा, उच्च अदालतले उल्लेख गर्‌यो कि यद्यपि, पीडब्ल्यू-४ को मामिला अनुसार, उनले १७ सेप्टेम्बर १९९६ मा अभियुक्तहरूको हातबाट चोटहरू पाए, डा. जगदीशभाई (पीडब्ल्यू-५) ले बयान दिए कि पीडब्ल्यू-४ ले उनलाई जानकारी दिए कि उनले १८ सेप्टेम्बर १९९६ मा चोटहरू बेहोरे। उच्च अदालतले, आरोपित फैसलामा, भन्यो कि आफ्नो प्रहरी बयानमा, पीडब्ल्यू-४ ले सही रूपमा बताएका थिए कि उनी १८ सेप्टेम्बर १९९६ मा घाइते भएका थिए। त्यसैले, उनले अदालत समक्ष दिएको बयान र डाक्टरले दिएको बयान अर्थहीन थियो। उच्च अदालतले भन्यो कि यद्यपि घटनाका गवाहहरूको संख्या परीक्षण गरिएको छैन, अपीलकर्ताहरूले अभियोजनको संस्करण गलत साबित गर्न कुनै प्रमाण पेश गर्न असफल भए। आरोपित फैसलाद्वारा, अपीलकर्ताहरूको सफाई उल्ट्याएपछि, उच्च अदालतले उनीहरूलाई आजीवन कारावासको सजाय सुनायो।

बहसहरू

४. अपीलकर्ताहरूका तर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ वकिलले औंल्याए कि उच्च अदालतले, सफाईको आदेश उल्ट्याउँदा, पीडब्ल्यू-४ को प्रहरी बयानमा भर परेको थियो र गलत तरिकाले अपीलकर्ताहरूमाथि आफ्नो निर्दोषिता देखाउने प्रमाण पेश गर्ने भार राखेको थियो। उनले बताए कि सफाईको विरुद्धको अपीलसँग व्यवहार गर्दा उच्च अदालतको सम्पूर्ण दृष्टिकोण पूर्णतया गलत छ। उनले बताए कि उच्च अदालतले यस्तो कुनै निष्कर्ष दर्ता गरेको छैन कि प्रमाणको आधारमा लिन सकिने एकमात्र सम्भव दृष्टिकोण यो थियो कि अपीलकर्ताहरूको दोष प्रमाणित भएको थियो। वरिष्ठ वकिलले बताए कि उच्च अदालतले सफाईको आदेश उल्ट्याउनमा गल्ती गरेको छ।

५. राज्यको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वकिलले जोडदार रूपमा प्रस्तुत गरे कि सफाइको विरुद्ध

अपीलमा, उच्च अदालत प्रमाणको पुनः मूल्यांकन गर्न बाध्य थियो, र पीडब्ल्यू-४, एक प्रत्यक्षदर्शीको प्रमाणले पूर्ण विश्वास जगाउँछ भन्ने पाएपछि, उच्च अदालतले सफाइको आदेशमा सही रूपमा हस्तक्षेप गरेको थियो।

हाम्रो दृष्टिकोण

६. यो सत्य हो कि सफाइको विरुद्ध अपील निर्णय गर्दा, अपीलीय अदालतले प्रमाणको पुनः मूल्यांकन गर्नुपर्छ। प्रमाणको पुनः मूल्यांकन गरेपछि, अपीलीय अदालतले जवाफ दिनुपर्ने पहिलो प्रश्न यो हो कि सुनुवाई अदालतले लिएको दृष्टिकोण रेकर्डमा भएको प्रमाणको आधारमा लिन सकिने एक सम्भाव्य दृष्टिकोण थियो कि थिएन। उच्च अदालतको विवादित फैसलाको अध्ययनले देखाउँछ कि यो प्रश्नलाई ध्यान दिइएको छैन। अपीलीय अदालतले सफाइको आदेशमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ यदि यसले प्रमाणको पुनः मूल्यांकन गरेपछि सन्तुष्ट भएमा कि एकमात्र सम्भव निष्कर्ष यो थियो कि अभियुक्तको दोष शंकारहित प्रमाणित भएको थियो। अपीलीय अदालतले केवल अर्को दृष्टिकोण सम्भव छ भन्ने आधारमा मात्र सफाइको आदेशलाई उल्टाउन सक्दैन। अर्थात्, सफाइको फैसला विकृत पाइनुपर्छ। जबसम्म अपीलीय अदालतले त्यस्तो निष्कर्ष दर्ता गर्दैन, सफाइको आदेशमा कुनै हस्तक्षेप गर्न सकिँदैन। उच्च अदालतले सुस्थापित सिद्धान्तलाई बेवास्ता गरेको छ कि सफाइको आदेशले अभियुक्तको निर्दोषिताको अनुमानलाई थप बलियो बनाउँछ। फैसला अध्ययन गरिसकेपछि, हामी पाउँछौं कि उच्च अदालतले मुख्य प्रश्नमा आफूलाई सम्बोधन गरेको छैन।

७. उच्च अदालतले गरेको दोस्रो त्रुटि विवादित फैसलाको प्यारा २३ मा पाइन्छ। उच्च अदालतले यहाँसम्म निष्कर्ष निकालेको छ कि अपीलकर्ताहरूले आफ्नो समर्थनमा प्रमाण पेश गर्न असफल भएका छन्, बचाउ साक्षीलाई परीक्षण गर्न असफल भएका छन् र अभियोजन पक्षको संस्करणको झूठोपना स्थापित गर्न असफल भएका छन्। प्रमाणको भारको यो अवधारणा पूर्णतया गलत छ। जबसम्म, सम्बन्धित दण्ड कानूनअन्तर्गत, अभियुक्तमाथि नकारात्मक भार राखिएको छैन वा त्यहाँ विपरीत दायित्व खण्ड छैन, अभियुक्तलाई कुनै भार निर्वाह गर्न आवश्यक छैन। त्यस्तो मामलामा जहाँ वैधानिक अनुमान छ, अभियोजन पक्षले प्रारम्भिक भार निर्वाह गरेपछि, खण्डन गर्ने भार अभियुक्तमा सर्न सक्छ। माथिका जस्तै वैधानिक प्रावधानहरूको अभावमा, यस मामलामा, शंकारहित अभियुक्तको दोष प्रमाणित गर्ने भार अभियोजन पक्षमा थियो। त्यसैले, प्रमाणको भारबारे उच्च अदालतको निष्कर्ष पूर्णतया त्रुटिपूर्ण छ। यो देशको कानूनको विपरीत छ।

८. हामीले सावधानीपूर्वक महत्वपूर्ण अभियोजन साक्षीहरूको प्रमाण जाँच गरेका छौं। पीडब्ल्यू-१ दानाभाईले बताए कि राति करीब ९ बजे एक वजसुरभाईले मृतकमाथि आक्रमण गरेको बारे उनलाई जानकारी दिइएपछि, उनी आफ्नो साइकलमा अगाडि बढे। उनले बताए कि जब उनी झाँझमेर पुगे, उनले आफ्नो मृतक भाइलाई रामाभाईको टेम्पोमा राखिएको पाए। उनले अर्जनभाई र जीवाभाईको उपस्थितिको बारेमा बताए। उनले बताए कि त्यस समयमा कसैले पनि उनलाई घटनाको बारेमा जानकारी दिएन। त्यसपछि उनले मृतकलाई कसरी डा. गोटीको अस्पताल र त्यसपछि भावनगरमा एक निजी अस्पतालमा लगिएको वर्णन गरे। पीडब्ल्यू-१ ले बयान दिए कि पीडब्ल्यू-४ कर्षणभाई उनीसँग भावनगर गए, र डा. राणाको अस्पतालमा, पीडब्ल्यू-४ ले पीडब्ल्यू-१ लाई जानकारी दिए कि अपीलकर्ताहरूले लाठी प्रयोग गरेर मृतकलाई आक्रमण गरेका थिए। उनले बताए कि यद्यपि पीडब्ल्यू-४ ले उनलाई घटनाको समयमा उपस्थित भएको जानकारी दिए, उनले अभियुक्तद्वारा उनीमाथि गरिएको आक्रमणको बारेमा उनलाई भनेनन्। यसरी, पीडब्ल्यू-१ ले भनेनन् कि जब उनी त्यो स्थानमा पुगे जहाँ उनले मृतकलाई टेम्पोमा राखिएको पाए, त्यहाँ पीडब्ल्यू-४ उपस्थित थिए, र उनको संस्करण अनुसार, पीडब्ल्यू-४ भावनगर आए। यद्यपि पीडब्ल्यू-४ ले बताए कि पीडब्ल्यू-१ साइकलमा आए र उनीहरूसँग ढोलामा आए, पीडब्ल्यू-१ को संस्करण यो हो कि पीडब्ल्यू-४ उनीसँग भावनगरमा सामेल भए। यसले घटनाको समयमा पीडब्ल्यू-४ को उपस्थितिबारे शंका उत्पन्न गर्छ। महत्वपूर्ण रूपमा, एक वजसुरभाई, जसले पीडब्ल्यू-१ लाई मृतकमाथिको आक्रमणको बारेमा जानकारी दिए, लाई साक्षीको रूपमा परीक्षण गरिएको छैन।

९. पीडब्ल्यू-४ ले स्वीकार गरे कि अपीलकर्ताहरू र उनको परिवारबीच उनको परिवारको जमिनको बारेमा चलिरहेको मुद्दा छ। पीडब्ल्यू-४ ले दाबी गरे कि मृतकलाई घातक प्रहार गर्नुभन्दा ठीक अघि, घटनाको दिन साँझ ८ बजेतिर साक्षीलाई पाइपले प्रहार गरिएको थियो। तथापि, पीडब्ल्यू-५ डा. जगदीशभाईले बताए कि जब उनले १९ सेप्टेम्बर १९९६ मा पीडब्ल्यू-४ को जाँच गरे, पीडब्ल्यू-४ ले दिएको इतिहास यस्तो थियो कि उनलाई १८ सेप्टेम्बर १९९६ को साँझ ८:०० बजे पाइपले आक्रमण गरिएको थियो। घटना १७ सेप्टेम्बर १९९६ को हो। उच्च अदालतले यो अवलोकन गरेर पीडब्ल्यू-५ को यो बयानलाई पूर्णतया बेवास्ता गरेको छ कि एक पटक प्रहरीले डाक्टर र पीडब्ल्यू-४ को बयान दर्ता गरेपछि, अदालत समक्ष पीडब्ल्यू-४ र डाक्टरको बयान अर्थहीन भयो। फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ (सीआरपीसी) को धारा १६२ बाट स्पष्ट छ कि सीआरपीसी को धारा १६१ अन्तर्गत प्रहरीले दर्ता गरेका बयानहरू साक्षीलाई खण्डन गर्ने बाहेक अन्य कुनै प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्न सकिँदैन। सुनुवाई अदालतले पीडब्ल्यू-४ को गवाहीलाई अस्वीकार गर्न धेरै कारणहरू दिन्छ। अपीलकर्ताहरूसँगको उनको पूर्व शत्रुता र उपलब्ध अवसरहरू हुँदाहुँदै पनि प्रहरीलाई घटनाको रिपोर्ट गर्न उनको असफलता पनि सुनुवाई अदालतले विचार गरेका कारकहरू हुन्।

१०. त्यसकारण, महत्वपूर्ण अभियोजन साक्षीहरूको प्रमाण अध्ययन गरिसकेपछि, हाम्रो विचारमा, पीडब्ल्यू-४ को प्रमाणले विश्वास जगाएन भन्ने सुनुवाई अदालतको निष्कर्ष एक सम्भाव्य निष्कर्ष हो जुन रेकर्डमा भएको प्रमाणको आधारमा दर्ता गर्न सकिन्थ्यो। उच्च अदालतले सफाइको आदेशलाई उल्टाउने कुनै कारण थिएन जब सुनुवाई अदालतका निष्कर्षहरू प्रमाणको पुनः मूल्यांकन गरेपछि पुग्न सकिने सम्भाव्य निष्कर्षहरू थिए।

११. त्यसैले, अपील सफल हुनुपर्छ। हामी उच्च अदालतको १४ डिसेम्बर २०१८ को फैसला र आदेश रद्द गर्छौं र अपीलकर्ताहरूको दोषी ठहर रद्द गर्छौं। सुनुवाई अदालतको ५ जुलाई १९९७ को फैसला र आदेश पुनर्स्थापित गरिएको छ। तदनुसार, अपील स्वीकृत गरिएको छ। अपीलकर्ता नं. २ को जमानत बन्धन रद्द गरिएको छ। अपीलकर्ता नं. १ लाई तत्काल स्वतन्त्र गरिनेछ जबसम्म उनलाई अन्य कुनै मामिलासँग सम्बन्धित हिरासतमा राख्नु आवश्यक छैन।

शीर्षक टिप्पणीहरू तयार गर्नेः निधि जैन

मुद्दाको परिणामः

अपील स्वीकृत।